

ISSN 1999-4214 (print)
ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN
HUMANITIES INSTITUTE

№4/2023

Жылына 4 рет шығады
2001ж.шығабастаған

Выходит 4 раза в год
Начали издаваться с 2001г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2023

Бас редакторы **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты, Астана, Қазақстан

Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD) Астана, Қазақстан

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.

Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде

қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022

Басуға 27.12.2023ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.

Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89

«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова, Астана, Казахстан

Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова, Астана, Казахстан

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курсыжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.

Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К.Кусаинова».

Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022

Подписано в печать 27.12.2023 ж. Формат 60*84 1\8. Бум. Типогр.

Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89

Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

©Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**
Candidate of Philological Science, Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute, Astana, Kazakhstan

Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute, Astana, Kazakhstan

Editorial Board

Aimuhambet Zh.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Aktayeva K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
Absadyk A.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Bredikhin S.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
Гайнуллина Ф.А.	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
Yermekova T.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
Yesirkepova K.K.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Zhusipov N.K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraihyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
Kurbanova M.M.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
Kamzabekuly D.	Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kuryszhan L.A.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
Oner M.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
Pimenova M.V.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
Seifullina F.S.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 27.12.2023 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

© A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

МАЗМҰНЫ-СОДЕРЖАНИЕ-CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

БАКИРОВА Ш.А., БАЙМЫШ Л.Қ.	Қазақ тіліндегі тәуелдік жалғауының көнеленуі мен түбірге кірігу мәселесі.....	7
BEKENOVA G.SH. AKHMETOVA G.S.	Lexical and semantic characteristics of place and water names of the Abaydistrict.....	20
ЕРМЕКБАЕВА М.А.,	«Қасқыр» зоониміне байланысты мақал-мәтелдердің семантикасы (қазақ және түрік тілдері негізінде).....	31
ЕСІМСЕЙТОВ Б.Р., КОКИШЕВА Н.М.	«Заң» сөзінің негізінде жасалған сөзжасамдық ұяның көлемдік сипаты	47
KARAGULOVA B.S., MUKHTAROVA S.S.	Types of lexical and grammatical transformations in literary translation.....	62
КЕМЕЛБЕКОВА Е.А.	Linguistic features of borrowed terms of applied geometry and their semantic modification in kazakh language.....	75
КЕНЖАЛИН Қ.К., ДАНИЯР Ә.А.	«Бабырнамадағы» жай сөйлемдер мен төл сөздердің қолданысы.....	88
ҚҰРМАНБАЙҰЛЫ Ш., ҚҰЛМАНОВ С.	Қазақ терминжасамы: дәстүрлі үдерістер және қазіргі даму бағыты.....	107
ОМАРБЕКОВА Г.Ә.	Мұхтар Әуезовтің эпистолярлық стилінде антропонимдік вокативтердің қолданысы.....	130
УРАЗАЕВА К.Б., ИДРИСОВА Э., АЗКЕНОВА Ж.	Риторический идеал и риторическая идентичность. Приемы создания картины мира в поэзии жырау.....	144
ХАСАНГАЛИЕВА Б.К., ИСАКОВА С.С., ӘЛІМБЕК Г.Р.	Когнитивтік терминтанымның негізгі ұстанымдары.....	162

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

АЛЪЖАНОВА А.Ы., БАЛМАГАМБЕТОВА Ж.Т.	Проблемы адаптации казахской художественной прозы (на примере прямого и опосредованного переводов романа А. Нурпеисова «Соңғы парыз»).....	177
КАРБОЗОВ Е.К., МАМЕЖАНОВА Ә.Е.	1960-80 жылдардағы қазақ поэзиясындағы ұлттық дүниетаным және салт-дәстүр.....	190
МАТАЕВА А.К.	Қазіргі қазақ әдеби сынындағы ізденістер.....	207
МАУЛЕТ А., ҚОБЛАҢДИН Қ.И.	Ақмола қазақтары фольклорлық мұрасының эстетикалық мәні.....	220

НУРЛАНОВА А.Н., СЕЙПУТАНОВА А.К., ЖӘМСАП А.Т.	Ш.Құдайбердіұлы поэзиясындағы «ар-ұждан» категориясы.....	238
НҰРБАНОВА А.Қ., БАРАТОВА М.Н.	Жалпы адамзаттық рухани құндылықтар теориясы.....	248
ОЛЖАБАЕВ Б.К., ПАНГЕРЕЕВ А.Ш., СӨЙЛЕМЕЗ О.	Түркі халықтары фольклорында туған жерді кие тұту мотивтері.....	266

**ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА
И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE**

BUKAYEVA A.A., BIRAY N.	The effect of implementing case study approach on students learning outcomes in teaching kazakh legal discourse.....	281
YERSULTANOVA G.T., KENZHEKANNOVA K.K., TUSSUPBEKOVA M.ZH.	Teaching english grammar using internet resources.....	294

FTAXP 17.71.07

DOI <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2023-4.15>

А. МАУЛЕТ¹

Қ.И. ҚОБЛАНДИН²

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан^{1,2}
(e-mail:mr.ardabi@mail.ru¹,kkalybek@mail.ru²)

*АҚМОЛА ҚАЗАҚТАРЫ ФОЛЬКЛОРЛЫҚ МҰРАСЫНЫҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ МӘНІ

Аңдатпа. Мақалада Ақмола қазақтары фольклорлық мұраларының жиналуы мен зерттелу жағдайына шолу жасай отырып, рухани құндылықтардың жастар тәрбиесіне тигізер ықпалы қарастырылады. Ақмола өңірін мекендеген халқымыздың рухани құндылықтары туралы жүргізілген ғылыми-зерттеу еңбектерге назар аударсақ қазіргі Ақмола жерін аралаған шетел ғалымдары мен отандық зерттеушілердің халқымыздың тұрмыс-салты мен этнографиялық қоныстану жағдайынан мәлімет берген естеліктерінде, Ақмола қазақтарының ауызша таралған рухани мәдени мұрасы мен өңірге ғана тән өзіндік мектептер қалыптастырған классик халық композиторларының шығармаларын халық аузынан жазып зерттегені жазылған. Ақмола қазақтарының рухани мәдени мұрасы аймақтық, этникалық қоныстану жағдайына байланысты өзіндік ерекшелікке ие. Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін, Ақмола облысының елді- мекендеріне шетелден қандастарымыз көшіп келді. Келген ағайынмен бірге жоғалуға шақ қалған рухани мұраның озық үлгілері де бірге келді. Ғылыми талдауда, Ақмола жерінде тұрып жатқан байырғы елдің фольклорлық мұраларының үлгілері, қандастармен бірге келген құндылықтармен салыстырмалы қарасырылып, аймақтық-орындаушылыққа тән ортақ ерекшеліктері, ұлттық рухани тұтастық тұрғысынан тұжырымдалады. Мақалада берілген қазақтың дидактикалық қысқа жанрлары туралы тың мәліметтер, авторлардың Ақмола өңіріне жасаған ғылыми-зерттеу жұмысы барысында жиналып сұрыпталды.

Түйін сөздер: Ақмола облысы, рухани мәдени мұра, этнография, Ақмола қазақтары, ғылыми-зерттеу, құндылықтар, ерекшелік, ұлттық.

*Мақала ҚР ҒЖБМ Ғылым комитеті қаржыландыратын «AP14972919 – Ұлттық бірегейлік аспектісінде, шетелден оралған қазақтардың музыкалық мәдениетінің аймақтық-орындаушылық стилін тарихи-мәдени тұрғыдан зерделеу» ғылыми жобасы аясында жазылды.

Кіріспе. Қазақтың рухани мәдени мұрасына ең бай өңірлерінің бірі – Ақмола облысын жайлаған елде халықтық кәсіби-поэтикалық және музыкалық өнер мен фольклордың оның ішінде ырым-тыйым жүйесі мен емшілік дәстүрлердің, отбасылық әдет-ғұрыптардың, ұлттық ойындардың дәстүрлері сақталған.

XVII-XIX ғасырлардағы қазақтың классикалық ән-күй өнерінің негізін қалаған, сал-серілік дәстүрдің өкілдері Үмбетей жырау Тілеуұлы, Ақан сері, Біржан сал, Үкілі Ыбырай, Балуан Шолақтар да осы Ақмола жерінде өткен. Осы өңірде халқымыздың салт-санасы, әдет-ғұрпына байланысты, этнографиялық құндылықтар, ұлттық қолөнер туындылары, халық ауыз әдебиетінің байырғы озық үлгілері (шілдехана, жоқтау, сыңсу, жар-жар, ән-күй, қара өлең, жұмбақ, жаңылтпаш, жыр, терме, жарапазан) атадан-балаға ауызекі, тікелей мұрагерлік жолмен таралып, ұлтымыздың және әлемдік адамзат прогресіне өзіндік үлесін қосуда. Зерттеу жұмысының мақсаты – Ақмола облысында тіршілік етіп отырған қазақтарда сақталған рухани мәдени мұра элементтерін және оларды сақтаушы көзі тірі мұрагерлерді жазу, сақтау, зерттеу. Аталған жұмыстар Ақмоладағы материалдық емес мәдени мұраны ұстанушылар мен мұра туралы толық ақпарат жинауға жол ашады. Өңірдегі мұраны сақтаушы егде жастағы мұрагерлердің қатарының сиреуі, мәдени құндылықтардың жас буынға тасымалдануын және жоғалуын келтіріп шығаратыны сөзсіз. Сондықтанда бұл зерттеудің ғылыми-практикалық мәні жоғары.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Мақалада кешенді этнографиялық экспедициялар ұйымдастыру арқылы далалық зерттеу барысында кең таралған тарихи және зерттеу сипатындағы сұхбат алу әдісінің көмегімен сұхбат берушінің ақпаратын алу және оны тіркеу, құжаттау және архивтеу әдістері қолданылды.

Талқылау мен бақылау. Ақмола облысының рухани мәдени мұрасын жинап, зерттеу жұмыстарын бірнеше кезеңге бөліп қарастыруға болады. Бұл өңір ғасырлар бойы көптеген саяхатшылар мен этнографтардың қызығушылығын тудырған. Бірақ Ақмола облысының рухани мұрасын зерттеу XIX ғасырдың 20 жылдарынан басталды. Көрнекті этнограф-ғалым А.С. Затаевичтің 1920-1936 жылдар аралығында қазақ халық музыкасын жинау, жазу және жүйелеу бойынша жүргізген экспедициясы негізінде жиналған мұралардан дайындалған еңбектерінде XIX ғасырда Көкшетау өңірінде өткен қазақ ән өнерінің классиктері Біржан сал, Ақан сері, Үкілі Ыбырай, Балуан Шолақтың 20-ға тарта әндерімен қоса ауызша таралған тұрмыс-салт әндерінен жиыны 200-ге тарта ән жинақталған. Аталмыш еңбектің «Ақмола губерниясы» деп аталатын II бөлімінде Ақмола өңірінен жиналған әндерді нотасымен және түсіндірмесімен көрсеткен [1]. Ғалым В.Дернова, А. Затаевичтің еңбектерінің жиналып жарыққа шығу тарихы туралы талдауында, 1922 жылы шілде айында Атбасарлық Мұхтар Жылқайдаровтан әртүрлі жанрдағы 24 ән жазып алғанын,

оның ішінде Көкше өңірінде өткен халық композиторлары Ақан сері, Біржан салдардың да әндерінің бар екенін айта келіп, М. Жылқайдаровтың Ақмола өңіріндегі халық мұрасының білгірі екеніне айырықша тоқталады [1, 558].

Ақмола жеріндегі музыкалық фольклордың зерттелуіне көп еңбек еткен Сыдық Мұхамеджанов пен Борис Ерзакович нотаға түсірген М. Майчекиннің құрастыруындағы Ақан сері мен Үкілі Ыбырай Сандыбайұлы әндері [2], (Майчекин, 1959), Біржан салдың әншілік өнеріне байланысты Ерзакович, Ә. Дербісәлин, З. Қоспақовтердің «Ләйлім шырақ» [3] атты еңбектері.

Академик А. Жұбановтың «Ғасырлар пернесі» [4], «Замана бұлбұлдары» [5] атты іргелі еңбектерінде арқа өңірінің халық композиторларының шығармалары зерттелген. Бұдан бөлек әр жылдары отандық жекелеген зерттеушілер, Ақмола өңіріне жинау, зерттеу экспедициясын жүргізді және жиналған мұралар жеке қорларда сақталуда. Ақмола қазақтарының ән-күй мұрасы туралы Т. Бекқожина [6, 45-46], Б.Ж. Аманов, Ә. Мұхамбетова [7, 92-226], Б. Каракулов [8, 39-42], А. Сейдімбек [9], С. Өтеғалиева [10, 61-72], Ерзакович Б.Г., З. Қоспақов [11], П. Шегебаев., С. Елеманова [12], А. Бердібай [13, 17-22], Ж. Жүзбай [14, 17], А. Байбек [15, 44-50], Р. Стамғазиев [16, 22-354], М. Әбуғазы [17, 144-198] т.б. қазақтың өнертанушы және фольклортанушы ғалымдары зерттеулер жүргізіп келеді.

Ақмола облысының музыкалық фольклорының жиналған тағы бір кезеңі 1958 жылдардан басталды. ҚаҚҰК-ның ғалымдары 1958, 1959, 1961, 1962, 1963, 1986, 1987 жылдары Көкшетау және Целиноград облыстарына бірнеше зерттеу ұйымдастырып Ақмола жерінен өте мол материалдар жинаған [18]. Осы зерттеулер негізінде Ақмола облысынан алынған материалдар әлі де жүйелі ғылыми айналымға енгізді қажет етеді.

Ақмола өңіріндегі музыкалық-фольклорлық мұрасын жүйелі жинаған ғалымдардың бірі музыкатанушы, этнограф Гүлсім Байтенованың «Көкшетау әуендері» атты еңбегі. Бұл Көкшетау өңірі әндерінің фольклорлық үлгілері туралы толығырақ мағлұмат беретін бірден-бір ғылыми еңбек. Г. Байтенованың бұл еңбегінде жарық көрген шығармаларды жанрлық, тақырыптық және мазмұндық жағынан бірнеше топқа жіктеуге болады. Бірінші, Көкше өңіріндегі халық композиторларының әндері (Ақан сері, Біржан сал, Жаяу Мұса т.б.), екіншіден, қазақтың отбасылық әдет-ғұрып, тұрмыс-салт әндері (жоқтау, сыңсу, қоштасу, жылау, көріс, тойбастар, аужар, беташар, бақсы сарыны, жарапазан, бесік жыры т.б.) және кеңес дәуірінде шыққан «хат өлеңдер» т.б. әндер болып бөлінеді [19, 131-135].

Ақмола облысының 12 (Жарқайың, Сандықтау, Атбасар, Ерейментау, Жақсы және Есіл, Целиноград, Бурабай, Шортанды, Зеренді, Ақкөл, Қорғалжын аудандары) ауданы бойынша 2021-2022 жылдары рухани мәдени мұраны жинау, сақтау, зерттеу мақсатында кешенді экспедициялық зерттеулер жүргізіліп, нәтижесінде жоғалып кетуге шақ қалған көпетеген құндылықтармен

оларды сақтаушылар туралы мәліметтер жазылып ҚР Ұлттық музейінің қорында сақталды және осы экспедиция негізінде жиналған тың материалдардан көлемді ғылыми еңбек жарық көрді [20]. Мақала авторының соңғы зерттеу еңбегін, Қазақстан тәуелсіздігінің 30 жылдық тарихында облыс көлемінде рухани мұраны алғаш рет кешенді жасалған жинау, сақтау жұмыстары деп айтуға болады

2021-2022 жылдары Ақмола облысындағы рухани мұраларды кешенді зерттеу жұмыстарымыз барысында қараөлең, арыз өлең, жар-жар қатарлы тұрмыс-салт әндерінен бөлек, халқымыздың дәстүрлі ырым-тыйым (малдың кәрі жілігін босағаға, не қораға іліп қою және малдың сүйегін үйдің іргетасына немесе қабырғасына қосып қалау ырымы, құмалақ салу, жауырын қарап сөйлеу, т.б.) жүйесі туралы, қазақ халық емшілігі (сынықшылық, шеміршек көтеру, ұры тісті басу, тосап емінің жасалуы, сары аурудың емі, жусаннан жасалатын шайдың емі) туралы, ұлттық қолөнерге (зергерлік, сәндік қолданбалы бұйымдар жасау, ұршықпен жіп иіру, жүн түту, қайыстан өрім өру, ағаш шебері) байланысты, ұлттық ойындар (бес тас, тоғызқұмалақ, киім алғыш т.б.), ұлттық ас-тағам түрлері және жасалу жолдары (қорықтық, қарынға сары май сақтау, аққайыңның қабығынан сағыз-шәйір жасау) қатарлы мол мұра жиналды [20].

Бұл мақалада экспедициялық зерттеулеріміз негізінде, Ақмола жерінен жиналған рухани мол мұралардың ішінен жұмбақтардың халық өміріндегі атқаратын қызметі мен адам ақыл-ойына әсер етер ерекшеліктеріне тоқталамыз.

Жұмбақ

Халық болмысымен біте қайнасып, ауызекі таралып ұрпақтан-ұрпаққа жеткен, фольклорлық мұраларымыздың ең озық үлгілерінің бірі – жұмбақтар. Ақмола өңірінен жинаған мұраларымыздың ішінде жұмбақ-жаңылтпаштар мен тақпақтар көп кездесті. Бұл жанрды негізінен егде жастағы кісілер жағы көп ұстанып, насихаттап отырғаны анықталды. Жұмбақтың басқа өлең-жырлардан парқы – шағын көлемдегі жинақы құрылымға құрылып, көп нәрсені өз көлемінде бейнелей алады. Жұмбақ қиыннан қиысқан ой-қиялдың, терең көркемдік ассоциацияның жемісі. Халық ауыз әдебиетінің дидактикалық қысқа жанрларының ішіндегі мақал-мәтел тілдік құбылыс, көркемдік-бейнелеу тәсілінің ішіндегі ең құнарлы да өнімді коммуникативтік қатынас құралы болып саналатыны, мақал-мәтелдердің көп қырлы құбылыс екені ғылымда дәлелденген болса [21, 210], жұмбақ тек әдеби сипатта ғана емес, ойындық, театрлық өрнекпен астасып, күрделі синкреттік жанрлық қасиетті иеленеді.

Жұмбақтың мәтіндік жағындағы ұйқас-үйлесімділігінің әртүрлі болып келетіні туралы фольклорлық жанрларды зерттеген еңбектерде де нақты көрсетілген: Аталған жанрда белгілі бір өлеңдік қалып сақталмайды. Оның ырғақтық-ұйқастық құрылымы сан түрлі өрнектеледі. Олардың ішінде төрт

аяғын тең басқан өлең түріндегі үлгілермен қатар қарапайым қара сөзбен келетіндері аз емес [22, 252]. Осындай түрлі формадағы жұмбақтар өңірдегі зерттеулерімізде де көп кездесті. Мысалы, Ақмола облысы, Зеренді ауданы Ақадыр ауылының тұрғыны Шолпан Әбілхайырқызынан жазып алған мына бір жұмбақ, қарапайым диалог баяндау түрінде айтылады:

Баспалап бір топ қаз ұшып келе жатады.

Жерде тұрған ақсақ қаз оларға,

- Ассалаумағаликум жүз қаз – депті. Ұшып келе жатқан бір топ қаз,

-Жоқ, біз жүз емеспіз.

-Біз, біздей біреу, біздің жартымыз, жартының жартысы, жердегімен қосса жүз боламыз депті.

Шешуі:

Біз дегеніміз отыз алты қаз,

Біздей дегеніміз тағы отыз алты қаз.

Отыз алтының жартысы он сегіз қаз.

Он сегіздің жартысы тоғыз қаз

Жердегі бір қазбен жүз қаз болады

Бұл жұмбақта адамның логикалық ойлау жүйесін тез іске қосуға жетелейді

М. Әуезовтің зерттеуінде жұмбақтағы бір үлкен ерекшелік оның тақырыптық жағынан халықтың тұрмыс-тіршілігін дәл бейнелеуі екенін айтады [23, 5].

Біздің Ақмола экспедициясы барысында табылған жұмбақтарымызда да аталған мазмұндар көрініс табады. Мысалы, Зеренді ауданы Ақадыр ауылының тұрғыны Шолпан Әбілхайырқызынан жазып алған мына бір жұмбақ:

Бойымда бар,

Ойымда жоқ

Шешуі: адамның кіндігі

Адамның дене мүшесін жасырған жұмбақтар ел арасында ауызекі көп таралған. Жоғарыдағы жұмбақта адамның кіндігін, бойымда бар – деп адамның денесінде бар дүние екенін айту арқылы жасырса, кейбір жұмбақтарда, адам мүшесін сипаты жағынан, белгілі бір заттарға теңеу арқылы, жұмбақ етіп жасырады. Мысалы, Жаламада жалғыз құдық [24, 423] – деп адамның кіндігін құдыққа теңеп жұмбақтайды.

Ақмола облысы, Зеренді ауданы Қанай би ауылының тұрғыны Бәдігүл Айдарқызының айтқан бірнеше жұмбағында, халықтың тарихи-қоғамдық өміріндегі, тұрмыс-тіршілігіндегі өзгешеліктерді танытатын, солардан туындаған нақыш-өрнектер, ауыстырулар өте мол кездеседі. Мысалы,

Ұзын-ұзын үш қайыс,

Ұшығына кім жетер.

Шұбарала күйкентай,

Қызығына кім жетер.

Шешуі: жол

Бұл жұмбақта ұзыннан-ұзын созылып жататын жолдың шексіз-шетсіздігін суреттеген.

Бәдігүл Айдарқызының айтқан тағы бір жұмбағы:

Өзі тоқ, көлеңкесі жоқ.

Шешуі: су.

Бұл жұмбақ айтылуы жеңіл, тез ойға түсіп табыла қоятын сияқтанғанымен ұшқыр ойлауды қажет ететіні көрініп тұр.

Жұмбақтың жиі қолданатын тәсілі – шендестіру. Шендестіріп бейнелеу туралы да ғылыми еңбектерде сипаттама береді [25].

Мысалы, Ақмола облысы Атбасар ауданының Сергеевка ауылының тұрғыны Құмар Шошабайұлы айтқан жұмбағында осындай ерекшелік кездеседі:

Көк көлдің суын сімірген,

Ақ қарға ізін түсірген.

Өзі сондай қыран құс,

Жасында қолға ілінген.

Шешуі – қалам.

Бұл жұмбақта қаламды алып қыран құсқа теңеп тұр. Бір-біріне ұқсамайтын «көк» пен «ақ» түсті бір-біріне «сіміру» мен «түсіру» сөздері арқылы қаламның бірде сияны сіміріп, бірде қайтадан ақ қағазға түсіріп жазатынын бейнелейді.

Ақмола облысы Қорғалжын ауданы Кеңбидайық ауылының қарт тұрғыны Рахия Жұмабайқызы түр-түсі әр түрлі нәрсені шендестірген жұмбақ айтып берді:

Ақ пен қараны жарыстырдым.

Шешуі: жер мен қар.

Бұл жұмбақта «ақ» пен «қара» екі түсті шендестіріп, жарыстырдым деп арқылы шеті мен шегі жоқ қар мен жерді бейнелеген.

Мысалы, Ақмола облысы Атбасар ауданы Мариновка ауылының қарт тұрғыны, Ерсайын Бағдатұлы айтқан мына бір жұмбақта:

Бір кісіге бес кісі мінгеседі,

Ақ тақырдан су кешеді.

Шешуі – қалам.

Мұнда бес кісіге бір кісі мінгеседі деп, қаламды бес саусақпен ұстауды айтса, ақ тақырда су кешеді деп, қаламның ақ қағазда жазу жазуын бейнелеп тұр. Жоғарыдағы екі жұмбақта мәтіндік бейнелеу жағынан жағынан бір-біріне ұқсамағанымен, шешілер мағынасы бір болып тұр.

Құмар Шошабайұлы айтқан және бір жұмбақта:

Ақ тон кидім жағасыз,

Боз ат міндім тағасыз.
Жасы үлкен ағалар,
Осыны ойланып табарсыз.
Шешуі – қайтыс болған адам.

Бұл жұмбақта ақ тон кидім деп, жағасы жоқ кебінді айтса, тағасыз боз ат деп марқұмның сүйегін салатын бесік ағашты, яғни табытты айтып отыр. Яғни, бұл жұмбақта ақыретті ақ тонға, бесік ағашты боз атқа теңеп тұр. Қожа Ахмет Ясауидің де бесік ағашты жансыз атқа теңейтіні бар.

Жұмбақта басқа жанрларға қарағанда көбінде теңеудің атқаратын рөлі зор. Мысалы, басқа жанрларда зат анық айтыла, жұмбақта жасырылған заттың барлық сипаты, қадыр-қасиеті басқа бір заттың бейнесінде астарланып жеткізіледі.

Жаппар тастың астында,
Жасыл ала күйкентай.
Шешуі: көз

Бұл жұмбақта адамның қабағын жапсар тасқа теңесе, оның астындағы көзді күйкентай деген құсқа теңеп, жұмбақтайды.

Көзге қатысты мына бір жұмбақта:

Жаппар тастың астында,

Жасыл ала қоңыз [25, 423]– деп адамның қабағын жапсар тасқа теңесе, көзді ала қоңызға (жәндікке) теңеп жұмбақ жасырып тұр. Яғни, бұл екі жұмбақта да, адамның ойын жанды дүниелерге аудару арқылы адамның көзін жұмбақ етіп жасырған.

Жұмбақтарда жасырған затты бейнелейтін кейбір сөздер:

Қара таудың басында,
Қарқаралы деген құс отыр.
Қанатына мұз қатып,
Қайырыла алмай ол отыр.
Шешуі: киіз үйдің түндігі

Үй айнала қарала күшігім жүгірді.

Шешуі: киіз үйдің белдеу арқаны

Қазақтың көшпелі тұрмысындағы этнографиялық құндылықтары, тұрмыстық заттарын және адамның келбетін бейнелейтін жоғарыдағы жұмбақтарда теңеудің басқа жанрларға қарағанда атқаратын қызметі ерекшеленіп тұр.

Қазақ ортасында жұмбақты жасырушылардың ойлау деңгейінің дәлдігін, зеректігін анықтайтын өнер ретінде жұмбақты көп қолданған. Жұмбақпен тіпті кейбір уәделі жұмыстардың өзі шешіліп отырғанын аңғаруға болады. Жалпы жұмбақтың адам ақыл-ойының деңгейін көрсететін құрал ретінде де пайдаланғаны туралы ғылыми еңбектерде жазылған [22, 252].

Ақмола облысы, Қорғалжын ауданы Жантеке ауылының тұрғыны Ұлпан Жетенқызы айтқан жұмбақта төсекке құрылатын шымылдықты былай жұмбақтаған:

Жайсам жамшыдай,

Жисам қамшыдай.

Шешуі: Шымылдық

Бұл жұмбақта шымылдықтың жайылғанда атқа жабатын жамшыдай үлкендігін, ал жиналғанда атқа мінгенде ұстайтын қамшының жіңішкелігіндей кішкене зат болып қалатынын теңеу арқылы жұмбақтап бейнелеген.

Шешуі осыған ұқсас жұмбақтар ел арасында жиі айтылады:

Мысалы, жисам жеңдей, жайсам көлдей [22, 430] – деген жұмбақта шымылдықтың жайғанда үлкен болатынын, жинағанда адамның жеңіндей кішкене болып қалатынын астарлы теңеумен жұмбақтап бейнелейді.

Ақмола облысы Есіл ауданы Красивое ауылының тұрғыны Алтын Нұржанғалиқызының бала күнінде анасынан естіген жұмбағы:

Бір аяғы ауыр жас келіншектің үйіне, бір ақсақал қонаққа келіпті. Содан жас келіншек ақсақалға:

Мен бір жұмбақ айтайын жорадан,

Тоғыз өгіз жоғалттым қорадан.

Осы жұмбақтың шешуін шешіп берген адамға,

Беретұғын сыйым бар ашылмаған ұрадан. – деп бір жұмбақ жасырыпты. Содан жас келіншектің жұмбағының сырын түсінген ақсақал сол үйге қоныпты. Жатарда ақсақал келіншекке: - Үйдегі бүкіл судың бәрін төгіп таста, үйде бір тамшы су қалмасын – депті. Содан келіншек су біткеннің бәрін түгел төгіп тастапты. Содан түннің бір уағында, үйге екі перінің қызы кіріп келіп, толғағы жетіп отырған қызды босандырып алып, енді баланы жуындырайын десе, үйдің ішінен ешқандай су таппапты. Сонымен перінің екі қызы сықылықтап күліп, далаға су әкелуге кеткенде, жаңағы ақсақал нәрестені өзі жатқан төсекке жатқызып алыпты. Сөйтіп жаңағы нәрестені ақсақал перінің қыздарынан аман алып қалыпты. Сонда жас келіншектің тоғыз өгіз жоғалттым деген жұмбағының шешуі: осы аман қалған баласына дейін 9 баласын перінің қыздары босандырып алып кетіп отырған екен. Бұл жұмбақтың шешуін табу, тосыннан естіген адамға өте қиын және бұл жұмбақ ескі наным түсініктегі бір-біріне қарсы күштердің күресін бейнелеу, жақсы мен жаман, әлді мен әлсіздің арасындағы күресте қашанда әділеттілік, жақсылық жеңетіндігін суреттейді.

Қазақтың жұмбақтарында естіген құлаққа ерсі, бірақ шешуінде әдеттегі заттарды бейнелейтін екі шешімді жұмбақтар туралы жұмбақ жанрын зерттеген ғалым Ш. Керім: «халық ішіндегі жұмбақтардың келесі бір үлкен тобына әдейі екі шешімді жұмбақтар жатады. Екі ұшты шешімнің бірі – адам аузына алып айтуға ұят, ерсі сөз болса, екіншісі әдеттегідей болуы шарт» [26, 31] – дейді.

Ақмола облысынан жиналған жұмбақтардың арасында, есілгенде ұятты, ерсі сөздер сияқты жұмбақтарда кездесті. Мысалы, біздің жазып алған жұмбақтарымыздың ішінде Ақмола облысы Зеренді ауданы Ақан ауылының қарт тұрғыны Гүлжаухар Сейтқалиқызы айтқан мынадай жұмбақ кездеседі:

Сары аттың сиген жеріне шөп шықпайды.

Шешуі: жаққан оттың орны.

Бұл жұмбақта сары ат деп, жанған отты айтып отыр. Әдетте жанған оттың орнына көп уақытқа дейін шөп шықпайды.

Ақмола облысының Шортанды ауданы Шортанды ауылының тұрғыны Шайзанхан Құмарияұлының айтып берген жұмбақтары естілгенде ыңғайсыз (ұят) болып естілгенімен, шешуі күнделікті қолданатын тұрмыстық заттар:

Керген керген немене,

Керіп қойған немене.

Екі торсық азығы бар,

Бұтына қаққан қазығы бар.

Шешуі: бесік, ананың омырауы, бесіктегі баланың бұтына салатын шүмегі.

Бұл жұмбақта керген дегені бесік. Екі торсық азығы бар дегені, ол ананың екі омырауы. Бұтына қаққан қазығы дегені, ол бесікте жатқан баланың ауына салатын шүмегі.

Жақсы ауданы Жақсы ауылының тұрғыны Додай Аршаұлының айтқан жұмбақтары:

Төсек сал кемпір жатайық,

Жүнге жүнді жабайық.

Қызарғанды өшіріп,

Шошайғанды басайық

Шешуі: төсек сал кемпір жатайық дегені, қазақ үйдің түндігі. Қызарғанды өшіріп дегені, шамды өшіргені. Шошайғанды басайық дегені, киіз үйдің ішіндегі пештің моржасын алып тастағаны. Сонда бұл жұмбақ қазақтың көшпенді өміріндегі күнделікті пайдаланатын тұрмыстық заттарды астарлы бейнелеп тұр.

Естілуі ерсі болатын бір жұмбақты, Ақмола облысы, Қорғалжын ауданы Өркендеу ауылының тұрғыны Бақыт Сманқызы мен Шалқар ауылының тұрғыны Талжангүл Мамыталиева айтып берді.

Бақыт Сманқызы айтқан жұмбақта, от көсейтін көсеудің қара күйе болатынын, таба алмаған адамның арты қара – деп бейнелесе:

Жұмбағым жүті қара,

Таба алмаған адамның арты қара.

Шешуі: от көсейтін көсеу.

Талжангүл Мамыталиеваның айтқан жұмбағында өрмек тоқудағы адамның іс-қимылын, естіген адамға ерсі естілетін мәтіндермен бейнелеп жұмбақтайды:

Қылды қылдан өткізіп қылып жатқан немене?

Екі аяғын талтайтып ұрып жатқан немене.?

Шешуі: өрмек пен алаша тоқу.

Бұл жұмбақта қылды-қылдан өткізіп деп, өрмектегі бір жіпті екінші бір жіптің арасынан өткізіп қиыстырып тоқуды айтса, екі аяғын талтайтып ұрып жатқан немене деп, әдетте өрмек тоқыған адамның екі аяғын талтайтып, атқа мінгендей өрмектің үстінде мініп отыруын және тоқуға арналған қылыш тәрізді ағашымен ұрып отырып, өрмекті тоқуын жұмбақтап бейнелейді. Бұл екі жұмбақтың шешуі, қазақтың көшпелі тұрмысында жиі қолданылатын этнографиялық заттарына арналған.

Ақмола облысы Ақкөл ауданы Барап ауылының тұрғыны Гүлсара Құмарбекқызы айтып берген жұмбақтар:

Аласа терек, алпыс бұтақ.

Бұтақ сайын ұя,

Ұя сайын жұмыртқа.

Шешуі: тары

Бұл жұмбақта:

Аласа терек, алпыс бұтақ.

Бұтақ сайын ұя – деп тары дәнінің өсімдік кезін бейнелеп жұмбақ етіп жасырса, осы жұмбаққа ұқсас, бидайдың өсіп тұрғандағы бейнесін суреттеген бір жұмбақты Ақмола облысы, Қорғалжын ауданы Жантеке ауылының тұрғыны Майра

Мәлжесқызы айтып берді:

Желі басы бес бие,

Бесеуі де жас бие.

Құлындары құла ала,

Құлақтары сары ала.

Шешуі: бидай

Бұл жұмбақта:

Құлындары құла ала,

Құлақтары сары ала – деп бидайдың өсімдік кезіндегі бейнесін, төрт-түлік малдың түр-сипатына салыстырып жұмбақ жасырады.

Ақмола облысы Ақкөл ауданы Барап ауылының тұрғыны Гүлсара Құмарбекқызы айтып берген жұмбақтарда қазақтың тұрмысындағы күнделікті пайдаланатын этнографиялық заттардан бастап, табиғат дүниесіндегі жәндіктерге дейін бейнелейді:

Мысалы,

Ізі бар, адымы жоқ аяғының,

Тимейді ұшы жерге таяғының,
Қайырып екі қолын артына ұстап,
Келеді әнін салып баяғының.
Шешуі: қайық
Жатыр екен су жағасында қатқан тері,
Шытырман қалың орман жатқан жері.
Оның дауысы адамнан да ащы дейді,
Осыны тапқан адам ердің-ері.

Шешуі: бақа
Болыпты бұрын байда боз арғымақ
Бітіпті желкесінен екі құлақ.
Безенген жеті жерден белбеуі бар,
Сөйлейді адамзаттан бұрынырақ.

Шешуі: домбыра

Бұл жұмбақта «болыпты бұрын байда боз арғымақ» деп, домбыраның шешендігін арғымаққа теңеп отырса, «бітіпті желкесінен екі құлақ» деп, домбыраның екі құлағын айтып тұр. Безенген жеті жерден белбеуі бар деп, домбыраның мойнындағы 7 пернені меңзеп тұр. «Сөйлейді адамзаттан бұрынырақ» деп, домбыраның шешендігін, айтар ойының арыда екенін астарлап жеткізіп отыр. Осы жұмбақтағы және бір ескеретін нәрсе, «безенген жеті жерден белбеуі бар» деген сөз арқылы бұл жұмбақтың ескіден келе жатқанын аңғаруға болады. Себебі, қазақтың тарихи жыр-дастандары мен ғылыми еңбектерде кездесетін деректерде, домбыраның ең алғашқы нұсқаларында тек жеті, тоғыз, он бір перне немесе он үш пернелі деп суреттеледі. Мына жұмбақта жеті жерден белбеуі бар деп сол жеті пернелі домбыраны айтып отыр. Сондықтан да бұл арыдан келе жатқан жұмбақтың нұсқалары екені анық.

Кейбір жұмбақтарда ұқсас бір затты астарлы теңеумен әртүрлі бейнелейді. Мысалы, жоғарыда Гүлсара Құмарбекқызы домбыра аспабы туралы айтқан жұмбағында домбыранының тіл жетпес жүйрік шешендігін байдың жүйрік арғымағына теңесе, сөз жетпеген жерге домбыраның қасиетті қоңыр үні жететінін адамзаттан бұрын сөйлейді деп бейнелейді. Ал шешуі дәл осындай бір жұмбақты Шортанды ауданы Шортанды ауылының тұрғыны Амандық Ұябайқызының былай деп бейнелейді:

Екі қазық тоғыз ноқта,
Теңселіп тербеледі адам соқса.
Шешен тіл, сөзге жүйрік болғанменен,
Не пайда үндемейді, адам жоқта.
Шешуі: домбыра

Бұл жұмбақта да, тілге шешен, сөзге жүйрік деп домбыраның тіл жетпес үн берер қасиетін бейнелеп тұр.

Ақмола облысының Шортанды ауданы Шортанды ауылының тұрғыны Амандық Ұябайқызының айтып берген мына бірнеше жұмбағы жоғарыдағы жұмбақ жасырудағы теңеудің рөлін айқын көрсетіп тұр:

Екі қазық, тоғыз ноқта,
Теңселіп тербеледі адам соқса.
Шешен тіл, сөзге жүйрік болғанменен,
Не пайда үндемейді, адам жоқта.
Шешуі: домбыра

Ақмола облысы Зеренді ауданы Қанай би ауылының тұрғыны Бәдігүл Айдарқызының домбыраны жасырған мына бір жұмбағында:

Мойнынан ұстап, кіндігінен қытықтадым.
Шешуі: домбыра

Бұл жұмбақта адамның сол қолымен домбыраның мойнынан ұстап, оң қолда домбыраның бетқақпағындағы ойығының жанынан шертетін қимыл-әрекетін жұмбақ етіп жасыру арқылы бейнелеп тұр.

Нәтижелер. Ақмола облысындағы рухани мұраларымызды жинау, зерттеу жұмыстарын қорытындылай келе төмендегідей нәтижелерге тоқталамыз:

– Ақмола облысының тарихында алғаш рет, облыстың 12 ауданында рухани мәдени мұраны жинау, сақтау, зерттеу бойынша кешенді ғылыми-экспедиция жүргізілді нәтижесінде жиыны 85 елді-мекенді толық аралап, 183 көнекөз кісілермен жүздесіп, жазу, сақтау жұмыстары жүйелі жүргізіліп, олар туралы архив (анкета) жасалды;

– Экспедиция барысында облыстың 12 ауданы көлемінен жиналған материалдардың ішінде бұдан бұрын ғылыми айналымға енбеген жаңадан табылған күйлер мен тұрмыс-салт өлеңдерімен қоса халқымыздың тұрмыс-салтында, этнографиясында қолданылып келген тәрбиелік мәні жоғары жұмбақтар өте мол жиналды оның ішінде қазақтың бұрынғы көшпелі тұрмысында кең орын алып, қазіргі таңда қолданыстан шығып ұмыт болған, халық ауыз әдебиетінің дидактикалық қысқа жанрларына жататын жұмбақ-жаңылтпаштар әлі де атадан-балаға жалғасын тауып, өміршеңдігін сақтап отырғаны анықталды.

Қорытынды. Жұмбақ жанры қазақтың көшпелі өмірінің, күнделікті тұрмыстағы жағдайының айнасы. Атадан-балаға жалғасқан жұмбақ жасыру дәстүрінің – адамның логикалық ойлау жүйесін шыңдауға, сонымен қатар жан-жануарлар мен табиғат құбылыстарының, тұрмыстық заттардың күнделікті адам өміріндегі рухани һәм заттық рөлін насихаттауға қызмет ететіні даусыз. Ақмола облысындағы рухани мұраларды кешенді жинау жұмыстары негізінде ел арасынан жазылған, айшықты образды сөздерге толы жұмбақтардың ұзақ уақыт бойы халық жадында ұмытылмай сақталуы оның өміршеңдігін көрсетеді. Ақмола облысының ауылдық жерлерінде тұратын жасы үлкен кісілердің дені

тақырыптық бейнелеу жағынан әртүрлі, кісіні қызықтырып, логикалық ойға жетелейтін жұмбақ-жаңылтпаштарды әлі күнге дейін ұмытпай, жалғастырып отырғаны байқалды. Бұл жұмбақтар қазіргі мектеп қабырғасындағы жас балалардың ойлау зейінін ашып, тапқырлыққа, алғырлыққа баулитыны сөзсіз. Жұмбақтардан қазақтың көшпелі тұрмыс-тіршілігінде көп қолданыста болатын заттардың, ас-тағамдардың ел өмірінде жұмбаққа айналғанын көруге болады. Бұл жұмбақтар, қазақтың көшпелі тұрмысындағы рухани және заттық құндылықтарды қазіргі жас буынға дәріптеуге жол ашады.

Біздің ғылыми-зерттеуіміз көрсеткендей, тәуелсіздік жылдарында елімізге шет елден оралған қандастардың легі Ақмола облысына көптеп қоныс тепкені анықталды. Сол көшпен келген қандастарда қазақ халық ауыз әдебиетінің озық үлгілерімен қоса, аспаптық музыкасының інжу-маржандары әлі сақталып отырғаны байқалды. Ғылыми жоба аясындағы тақырыпқа сәйкес, қандастардан көптеген ән-күйлер, ырым-тыйымдар, қазақтың дәстүрлі емшілігіне қатысты қыруар материалдар жазылып сақталды. Бұл дүниелер туралы бұған дейінгі зерттеулеріміз әлемдік деңгейде ғылыми мақала ретінде де жарық көрген [27]. Бірақ, қандастарымыздың алғаш елге оралғанда, өздерімен жетектей келген немесе келгеннен кейін осында туған бүгінгі ұрпақтарының ұстанымдары мен өмір салттары, қазіргі жаңа заманның талабына бет бұрып, бүгінгі урбанизациялық үдеріске араласып кетті. Бір сөзбен айтқанда, рухани мұраны көкірегінде сақтаған көзі қарақты үлкендердің қатары күннен-күнге сиреуде немесе азды-көпті білетін рухани құндылықтарын (күнделікті тіршілік дағдысында қолданыста болмағасын) ұмытып қалған. Мұның басты себебі, біріншіден, біздің өмір сүру дағдымыздың жаңаша бағытқа бет бұрып, жаңағы ата-бабадан қалған салт-дәстүрлердің күнделікті тұрмыс-тіршілігімізде керек болмауынан. Екіншіден, сол қандастармен келген рухани құндылықтардың мәдени-рухани өмірімізге керек болмауынан. Міне, мәдени саладағы бұл мәселелер, тек бір ғана Ақмола облысындағы жағдайдың көрінісі емес, рухани құндылықтарымызды жас ұрпаққа аманат етуге парыз жүктелген, мемлекеттің мәдени-ағартушылық бағытының үлкен олқылығын көрсетеді. Осындай кезек күттірмейтін мәселелерге тап болған қазіргідей жағдайда, Қазақстанның рухани мәдени мұрасын жинау, сақтау, насихаттаудың маңыздылығы, кімді де болса ойландыруы тиіс.

Әдебиеттер

1. Затаевич А. Қазақ халқының 1000 әні. Ән мен күйлер. – Москва: Мемлекеттік музыка баспасы, 1963. – 589 б.
2. Майчекин М. Ақан сері Қорамсаұлы әндері. Қазақтың мемлекеттік көркем әдебиет баспасы, - Алматы: 1959. – 53 б.
3. Ерзакович Б.Г., Дербісәлин Ә., Қоспақов З. Біржан сал Қожағұлұлы. Ләйлім шырақ. Әндер. – Алматы: Өнер баспасы, 1983. – 168 б.

4. Жұбанов А. Ғасырлар пернесі. Қазақтың халық сазгерлерінің өмірі мен шығармашылығы туралы очерктер. – Алматы: жазушы баспасы, 1975. – 400 б.
5. Жұбанов А. Замана бұлбұлдары. – Алматы: Қазақтың мемлекеттік көркем әдебиет баспасы, 1963. – 442 б.
6. Беккожина Т. Қазына. Музыкалы-этнографиялық жинақ. – Алматы: Жалын баспасы, 1979. – 112 б.
7. Аманов Б.Ж., Мухамбетова Ә. Дәстүрлі қазақ музыкасы және XX ғасыр. – Астана: Метро По, 2013. – 94 б.
8. Каракулов Б. Форма и ладовость в казахских обрядовых песнях // Известия АН Каз ССР. Серия филологическая. – №3. –1979. – 39–42 бб.
9. Сейдімбек А. Қазақтың күй өнері. Монография. – Астана: Күлтегін, 2002.- 832 б.
10. Утегалиева С. О музыкальной стилистике домбровых кюев-шертпе // Вопросы музыкальной культуры и образования: сборник статей, посвященный 20-летию Независимости Казахстана. – Алматы: 2011. – Вып. 2. – 61–72 бб.
11. Ерзакович Б.Г., Қоспақов З.Қ. Қазақ музыка фольклорының тарихнамасы. – Алматы: Ғылым, 1986. – 112 б.
12. Шегебаев П. Елеманова С. Қазақ музыка әдебиеті. – Астана: ҚазҰӨУ, 2011. – 104 б.
13. Бердибай А. Система вставных элементов в казахских структуре казахских традиционных песен // Поиск. 2014. – № 2. – 17–22 бб.
14. Жүзбай Ж. Шертпе күйдің төрт мектебі. Зерттеулер және күйлер жинағы. – Астана: «Сарыарқа» БҰ, 2009. – 116 б.
15. Байбек А. Домбра как фактор ладообразования устно-профессиональных песен Арки (практический аспект) // Материалы международной конференции «Проблемы современного музыкознания и этноорганологии», посв. 90-летию Болат Сарыбаева. – Астана, 2017. – 44–50 бб.
16. Стамғазиев Р., Әбуғазы М. Назқоңыр. Хрестоматия. – Алматы: 2016. – 424 б.
17. Әбуғазы М. Қазақтың домбыра өнері. – Алматы: Нұрсәт баспасы, 2016. – 485 б.
18. Бекмұханбет Б.Д., Мылтықбаева М.Ш., Сабырова Ә.С., Пазылова А.Р., Дәрібаева А.А., Қайрулла К.И. Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясының фольклорлық зертханасы. – Алматы: Құрманғазы ат. ҚҰК, 2019. – 240 б.
19. Бәйтенова Г. Көкшетау әуендері. – Алматы: Өнер, 1993. – 144 б.
20. Маулет А. Ақмола облысының материалдық емес мәдени мұрасы: кешенді экспедициялық зерттеулер. I том.– Астана, 2022. – 600 б. – қазақ, орыс, ағылшын.

21. Чобаноғлу Ө., Әшірханова Қ., Жұматаева З. Мақал-мәтелдердегі ұлттық мінездің көрінісі // Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы. №2/2023. – 207-220-беттер. <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2023-2.15>
22. Қазақ әдебиетінің тарихы. Он томдық. 1-том. Алматы. ҚАЗАқпарат, 2008. – 812 б.
23. Аманжолов С., Жанұзақов Т. Қазақтың халық жұмбақтары. – Алматы: Қазақтың мемлекеттік көркем әдебиет баспасы, 1959. – 244 б.
24. Тойшанұлы А. Шетел қазақ фольклоры: монография // жауапты ред. Б.У. Әзібаева. Evo Press, – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 452 б.
25. Қабдолов З. Таңдамалы шығармалар. Алматы, 1983. 1-т. 241-б.
26. Керім Ш. Қазақ жұмбағы . – Алматы: Санат, 1999. – 287 б.
27. Maulet, A., Smakova, Z.N., Junussova, B.B., Karsakbayeva, A.A., Rakymzhan, A. The Art of Kui Performance of Kazakh Ethnic Group in China // International Journal of Environmental and Science Education. Volume 11, Issue 18, 2016. – P. 11449-11465. DOI: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-84997235792&origin=inward&txGid=8b705a60df2e90c2c296f4656a266289>

А. МАУЛЕТ, К.И. КАЛЫБЕК

Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, Астана,
Казахстан

**ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ФОЛЬКЛОРНОГО НАСЛЕДИЯ КАЗАХОВ
АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ**

Аннотация. В статье рассматривается духовное наследие казахов Акмолинской области, в том числе сбор, сохранение и изучение фольклорного наследия и влияние духовных ценностей на воспитание подрастающего поколения. При анализе проведенных научно-исследовательских работ по духовным ценностям казахов, проживающих в Акмолинской области, в воспоминаниях зарубежных ученых и отечественных исследователей, посетивших современную Акмолинскую область, давших сведения об образе жизни и этнографическом расселении нашего народа, рассмотрено устное духовно-культурное наследие казахов Акмолинской области и изучены произведения народных композиторов-классиков, сформировавших свои уникальные региональные школы. Духовно-культурное наследие казахов Акмолинской области имеет свою уникальность, обусловленную региональными и этническими условиями расселения. После обретения независимости большое количество наших соотечественников иммигрировало в населенные пункты Акмолинской области. Вместе с кандасами пришли передовые образцы духовного наследия. В научно-аналитической части статьи образцы фольклорного наследия коренных народов, проживающих в

Ақмолинской области, сопоставляются с ценностями, пришедшими с кandasами, и формулируются общие черты, характерные для регионального исполнительского искусства, с точки зрения национальной духовной целостности. Представленные в статье сведения о фольклорном наследии различных жанров были собраны и систематизированы в ходе научно-исследовательской экспедиции авторов по Ақмолинской области.

Ключевые слова: Ақмолинская область, духовно-культурное наследие, этнография, казахи Ақмолы, научное исследование, ценности, самобытность, национальность.

A. MAULET, K.I. KOBLANDIN

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

AESTHETIC SIGNIFICANCE OF THE FOLKLORE HERITAGE OF THE KAZAKH OF AKMOLA REGION

Abstract. The article examines the spiritual heritage of the Kazakhs of the Akmola region, including the collection, preservation and study of folklore heritage and the influence of spiritual values on the education of the younger generation. When analyzing the research work carried out on the spiritual values of the Kazakhs living in the Akmola region, in the memoirs of foreign scientists and domestic researchers who visited the modern Akmola region, who provided information about the lifestyle and ethnographic settlement of our people, the oral spiritual and cultural heritage of the Kazakhs of the Akmola region was considered and the works of folk classical composers who formed their own unique regional schools were studied.

The information presented in the article about the folklore heritage of various genres was collected and systematized during the authors' research expedition to the Akmola region. The spiritual and cultural heritage of the Kazakhs of the Akmola region has its own uniqueness, determined by the regional and ethnic conditions of settlement. After gaining independence, a large number of our compatriots immigrated to the settlements of the Akmola region. Along with the kandas came advanced examples of spiritual heritage. In the scientific and analytical part of the article, samples of the folklore heritage of indigenous peoples living in the Akmola region are compared with the values that came with kandas, and common features characteristic of regional performing arts are formulated from the point of view of national spiritual integrity.

Keywords: Akmola region, spiritual and cultural heritage, ethnography, Kazakhs of Akmola region, scientific research, values, identity, nationality.

References

1. Zataevich A. Qazaq halqynyñ 1000 äni. Än men küiler. – Moskva: Memlekettik muzyka baspasy, 1963. – 589 b.
2. Maichekin M. Aqan serı Qoramsaüly änderı. Qazaqtyñ memlekettik körkem ädebiat baspasy, - Almaty: 1959. – 53 b.
3. Erzakovich B.G., Derbisälin Ä., Qospaqov Z. Birjan sal Qojağülüly. Läilim syraq. Änder. – Almaty: Öner baspasy, 1983. – 168 b.
4. Jūbanov A. Ğasyrlar pernesi. Qazaqtyñ halyq sazgerleriniñ ömiri men syğarmaşylyğy turaly ocherkter. – Almaty: jazuşy baspasy, 1975. – 400 b. 5. Jūbanov A. Zamana bülbüldary. – Almaty: Qazaqtyñ memlekettik körkem ädebiat baspasy, 1963. – 442 b.
6. Bekkojina T. Qazyna. Muzykaly-etnografialyq jinaq. – Almaty: Jalyn baspasy, 1979. – 112 b.
7. Amanov B.J., Muhambetova Ä. Dästürlı qazaq muzykasy jäne HH ğasyr. – Astana: Metro Po, 2013. – 94 b.
8. Karakulov B. Forma i ladovöst v kazahskih obrädoovyh pesnäh // İzvestia AN Kaz SSR. Seria filologicheskaja. – №3. –1979. – 39–42 bb.
9. Seidimbek A. Qazaqtyñ küi öneri. Monografija. – Astana: Kültegin, 2002.- 832 b.
10. Utegalieva S. O muzykälnoi stilistike dombrovyyh küev-şertpe // Voprosy muzykälnoi kültury i obrazovania: sbornik statei, posväşennyi 20-letiu Nezavisimosti Kazahstana. – Almaty: 2011. – Vyp. 2. – 61–72 bb.
11. Erzakovich B.G., Qospaqov Z.Q. Qazaq muzyka föklorynyñ tarihnaması. – Almaty: Ğylym, 1986. – 112 b.
12. Şegebaev P. Elemanova S. Qazaq muzyka ädebiatı. – Astana: QazÜÖÜ, 2011. – 104 b.
13. Berdibai A. Sistema vstavnyh elementov v kazahskih strukture kazahskih tradisionnyh pesen // Poisk. 2014. – № 2. – 17–22 bb.
14. Jüzbai J. Şertpe küidiñ tört mektebi. Zertteuler jäne küiler jinağy. – Astana: «Saryarqa» BÜ, 2009. – 116 b.
15. Baibek A. Dombra kak faktor ladoobrazovania ustno-profesionälnyh pesen Arki (prakticheski aspekt) // Materialy mejdunarodnoi konferensii «Problemy sovremennogo muzykoznanıa i etnoorganologii», posv. 90-letiu Bolata Sarybaeva. – Astana, 2017. – 44–50 bb.
16. Stamğaziev R., Äbuğazy M. Nazqoñyr. Hrestomatia. – Almaty: 2016. – 424 b.
17. Äbuğazy M. Qazaqtyñ dombyra öneri. – Almaty: Nürsät baspasy, 2016. – 485 b.
18. Bekmūhanbet B.D., Myltyqbaeva M.Ş., Sabyrova Ä.S., Pazylova A.R., Däribaeva A.A., Qairulla K.İ. Qürmanğazy atyndağy Qazaq ũlttyq

konservatoriasynyñ fölklorlyq zerthanasy. – Almaty: Qürmanğazy at. QŪK, 2019. – 240 b.

19. Baitenova G. Köksetau äuenderı. – Almaty: Öner, 1993. – 144 b.

20. Maulet A. Aqmola oblysynyñ materialdyq emes mädeni mürasy: keşendi ekspedisialyq zertteuler. I tom.– Astana, 2022. – 600 b. – qazaq, orys, aғылсın.

21. Chobanoğlu Ö., Äşırhanova Q., Jūmataeva Z. Maqal-mätelderdegi ūlttyq minezdıñ körınısı // Eurazia gumanitarlyq institutynyñ Habarşysy. №2/2023. – 207-220-better. <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2023-2.15>

22. Qazaq ädebietiniñ tarihy. On tomdyq. 1-tom. Almaty. QAZaqparat, 2008. – 812 b.

23. Amanjolov S., Janūzaqov T. Qazaqtyñ halyq jūmbaqtary. – Almaty: Qazaqtyñ memlekettik körkem ädebiet baspasy, 1959. – 244 b.

24. Toişanūly A. Şetel qazaq föklory: monografia // jauapty red. B.U. Äzıbaeva. Evo Press, – Almaty: Qazaq universiteti, 2014. – 452 b.

25. Qabdolov Z. Tañdamaly şyğarmalar. Almaty, 1983. 1-t. 241-b.

26. Kerim Ş. Qazaq jūmbağy . – Almaty: Sanat, 1999. – 287 b.

27. Maulet, A., Smakova, Z.N., Junussova, B.B., Karsakbayeva, A.A., Rakymzhan, A. The Art of Kui Performance of Kazakh Ethnic Group in China // International Journal of Environmental and Science Education. Volume 11, Issue 18, 2016. – P. 11449-11465. DOI: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-84997235792&origin=inward&txGid=8b705a60df2e90c2c296f4656a266289>

Авторлар туралы мәлімет:

Маулет Ардаби – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің постдокторанты, Астана, Қазақстан.

Маулет Ардаби – Постдокторант Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Maulet Ardabi – Postdoctoral fellow of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Қобландин Қалыбек Ибрагимұлы – тарих ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры, Астана, Қазақстан.

Кобландин Калыбек Ибрагимович – доктор исторических наук, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Koblandin Kalybek Ibragimovich – Doctor of historical sciences, Professor of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.